

ՎԱՉԵ ԵՓՐԵՄՅԱՆ

Բանասիրական գիտությունների թեկնածու

ՀՈԳԵՎՈՐ ՀԱՅՐԵՆԻՔ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆ

«...ի՞նչ է վերջապես – Նաիրին... ո՞վ ենք մենք, վերջապես – նաիրցիներս: Ի՞նչ ենք մենք և ու՞ր ենք գնում: Ի՞նչ ենք եղել երեկ և ի՞նչ պիտի լինենք վաղը»¹ – չարենցյան բանաձևումը, ըստ էության, հայ գրականության ու տեսական մտքի համար հոգևոր ժառանգության նշանակություն ունի: Ե՛վ առաջին անգամ գրավելիս (Խորենացի), և՛ հետագա տարբերակված հայտնակերպումների դեպքում իմացաբանական այս մտահոգությունը պայմանավորվել է իրականության զարգացումների միևնույն տրամաբանությամբ: «Ո՞վ ենք մենքը» առանցքային դիրք է գրավում հայոց գրի շրջակարգում, երբ պատմությունը ճակատագրական փակուղիներ է պարտադրում: Այսպես՝ Խորենացին «քաջ ու նախնական ազգ» իմաստակերպը պսակում է «Ողբով», քանի որ 5-րդ դարի առաջին քառորդից սկսած մինչև «Հայոց պատմության» ստեղծման ժամանակահատվածը հայոց երկիրն ու հավաքական գոյընթացը հայտնվել էին անկման շրջագծում: Իս. Աբովյանը «Վերքի» առաջաբանում ներկայացնում է «քաջ ու նախնականի» կամ «Ո՞վ ենք մենքի» իր ընկալումն ու տարբերակը. «Մասիս առաջիս էր կանգնած միշտ, որ մատով ցոյց էր տալիս՝ թե ի՞նչ աշխարհի ծնունդ էմ ես, Դրախտը մտքումս էր կենդանի, որ ինձ երագում, թե լուրջ՝ միշտ մեր երկրի անունն ու պատուականությունը՝ իմ առաջս էր բերում» (ընդգծումները հեղինակինն են – Վ. Ե.)² և ապա՝ «Էդ ո՞ւմ վրայ էք թուր հանել, Հայոց մեծ ազգին չէ՞ք ճանաչում»³: 19-րդ դարի առաջին կեսի համար այս արձանագրումները կարևոր նշանակություն ունեին, քանի որ հայ ժողովուրդն ու հայոց երկրի մի հատվածը դուրս էին եկել պատմական «անհայտությունից»՝ միաժամանակ ներառվելով պատմական անորոշության համավիճակի մեջ: «Հայ գրականության գալիք օրը» գրվածքում Վ. Տերյանը պատմության պարտադրած նոր իրավիճակն այսպես է բնութագրում. «Արդյոք սա մի կուլտուրական պատմաշրջանի՞ վերջն է, թե մի ամբողջ կուլտուրայի»⁴, և ճակատագրական այդ պահին դարձյալ հայտնակերպվում է հայոց իմացաբանական մտահոգությունը. «Մեզ կարևոր էր պարզել ոչ միայն այն, թե դեպի ուր ենք գնում, որն է մեր նպատակը, այլև, իհարկե, այն, թե որտեղից ենք ելնում և ուր ենք ուզում գնալ»⁵: Արփ. Արփիարյանը «Ընթացիկ և հայ վիպասանությունը» հոդվածաշարում դիմում է նույն նշանաշարին՝ «Ի՞նչ է ազգին ոգին, ո՞րք յուր գաղափարներն և ո՞ւր կը դիմե»⁶, որի բացահայտումը գրողը պայմանավորում է գրականության և վիպասանի հիմնական խնդրա-

¹ Եղիշե Չաթենց, Երկիր Նաիրի, Երևան, 1977 թ., էջ 6:

² Իս. Աբովյան, Վերք Հայաստանի, Երևան, 2004 թ., էջ 62:

³ Նույն տեղում, էջ 67:

⁴ Վ. Տերյան, ԵԺ, հ. 3, Երևան, 1975 թ., էջ 53:

⁵ Նույն տեղում, էջ 77:

⁶ Արփ. Արփիարյան, «Մասիս», 1884 թ., թիվ 3734:

ռությամբ. «Խորագննին քննել ժողովրդի մը անցյալն, հեռատես լինել նորա ապագային համար, մատնանիշ ընել այն ճանապարհն, ընդ որ պարտի ընթանալ»⁷...

Այս շարքը կարելի է ձգել, կարելի է որոշակի աստիճանակարգ սահմանել, դա չէ կարևորը, էականն այն է, որ հայոց գրի տևողության մեջ պարբերաբար խնդրառվում է ազգային ինքնագիտակցման փորձը:

«Ո՛վ ենք մենքի» խնդիրն ամբողջական բացահայտելու նպատակով Խորենացին քննական հայացք է ձգել մի քանի տասնյակ գրավոր աղբյուրների վրա, իսկ ահա Բաֆֆին արդեն դժգոհում էր պատմական բնականարի անկատարությունից. «Բայց ի՞նչ է տալիս հայ վիպասանին հայոց պատմությունը», «Մեր պատմության մեջ ժողովուրդը չկա». Բաֆֆուն հետաքրքրում է «պատմական հայի կյանքը»⁸: Տարբեր ժամանակաշրջաններ ու պատմավիճակներ գրի մեջ կարևորում են ինքնագիտակցման տարբեր դիտանկյուններ ու չափանիշներ: Խորենացու «քաջ ու նախնական ազգ» բնորոշման մեջ, մեր նախնիների ծննդաբանական աստիճանակարգում, առասպելների համակարգում, հայոց էպոսում ակնհայտ է իմացաբանական ոլորտը, իսկ, ասենք, 19-րդ դարի հայ գրականության մեջ արդեն գերիշխում է հայոց տեսակի պատմական դրսևորումը գիտակցելու փորձը: Սա օրինաչափ ու բնական դրություն էր, քանի որ հարյուրամյակներ շարունակ պատմական անհայտության ու պատմական անորոշության լուսանցքում գրավոր հայոց իրականությանը հազիվ թե հետաքրքրեր ենթատեքստի վերծանումը և նախնառաջ պիտի մտահոգեր պատմության տեքստ վերադառնալու խնդիրը: Անշուշտ, չպիտի բացառել վերապատմական, արտապատմական կամ ներքին բնագանգական ընկալումների առկայությունը 19-րդ դարի գրականության մեջ. հիշենք թեկուզ Խ. Աբովյանի «Մասիս – ի՞նչ աշխարհի ծնունդ եմ – Դրախտ» նշանաշարը: Ամեն դեպքում Հայկը կամ Փոքր Միերը իմացաբանական մշակութաբանական Անուն-երևույթներ են, իսկ Աղասին կամ Խենթը՝ պատմական դրսևորումներ:

«Ո՛վ ենք մենքի» ամբողջական ըմբռնման համար պատմական ու իմացաբանական շերտերը պիտի ներառվեն միևնույն շրջակարգի մեջ: Այս առումով առանձնակի կարևորություն է ձեռք բերում իրականության կամ առաջադրվող խնդրի ու լեզվի փոխհարաբերման աստիճանը. բացահայտվող իրականությունն ու մեկնության տրվող խնդիրը պիտի համարժեք կամ համապատասխան լինեն բացահայտող լեզվին: 19-րդ դարում ձևավորվող նոր իրականությունն ու նոր լեզուն, ընդհանուր առմամբ, համապատասխանում էին իրար: Համապատասխանության հիմքում զգալի էր նաև պատմահոգեբանական, գաղափարաբանական ու աշխարհատեսական ինտերցիան: Բաֆֆին «Վիպագրությունը ռուսահայերի մեջ» հոդվածում հետևյալ իրողությունն է վեր հանում. Աբովյանին հետևողները «եզիպտական մումիաների նման պահպանում են մի տեսակ մեռած կենդանություն», ուստի՝ «Դրանց համար հայի անցյալ, հայի պատմություն չկար: Դրանց համար չկար և հայի ապագա: Դրանք ծանոթ էին այն գյուղի հետ միայն, որի մեջ ծնված էին և որի սահմաններից դուրս մի այլ կյանք

⁷ Նույն տեղում:

⁸ Բաֆֆի, ԵԺ, հ. 7, Երևան, 1963 թ., էջ 5-9:

չէին ճանաչում»։ Եվ բնական է, որ այդ գրականությունը «չկարողացավ նոր լեզու մշակել։ Նա չկարողացավ ընթերցանություն տարածել, որովհետև հասկանալի էր միայն այն շրջանին, որի բարբառով գրված էր»⁹։ Վ. Տերյանն էլ է արձանագրում նույն իրողությունը. «Մեր լեզուն գնացել է դեպի անկում, դեպի վուլգարացում»¹⁰, և ապա՝ մեր գրականությունը «արմատական վերածնություն չի ունեցել», «նախապատրաստական մի գրականություն է եղել մինչև վերջին տասնամյակները»¹¹, «մեր գրականությունը ազգային գրականություն չի դարձել դեռևս»¹²։

Այնպես որ, ճիշտ էր Նիկոլ Աղբալյանի տեսակետը՝ հայ նոր գրականության զարգացման երկրորդ՝ «հայրենասիրական շրջանին» վերաբերող. «գրողները չեն կարողանում ճշտությամբ պատկերացնել հային»¹³։

Փաստորեն ստեղծվել էր մի տեսակ դիդակտիկ անցյալապաշտության և դիդակտիկ զավառապաշտության իրավիճակ, իսկ դիդակտիկան ընդհանրական հայեցակարգ է, և նրանից էլած աշխարհատեսական, պատմամեկնական, «հավաքական» - գիտակցական ընդհանրացումները չեն կարող իսկապես բնորոշ - ազգային, եզակի - իմաստավոր Կերպ երևակել։

Այսուհանդերձ գեղարվեստական տեսագագողությունը Պատմագրքի տողատակերից ու լուսանցքներում ակնարկված գրառումներից վերհանեց մի գաղափար - իրողություն, որով նշանավորվեց գրականության առանցքի տեղաշարժը կրթական - ճանաչողականից դեպի իմացական ոլորտ։

Նկատի ունեն Հոգևոր Հայրենիքի գաղափարն ու տեսլական կերպարը։ Ազգային էպոսի տարբերակների հայտնաբերման, գրառման ու հրատարակման ընթացքի սկզբնավորումը, բանաստեղծական ու արձակ տեքստերի բանահյուսատեսք կառուցումները, Հովհ. Թումանյանի Առեղծվածը որոշյալ ձևիմաստ շնորհեցին պատմաիրական Երկրի վերպատմական-վերժամանակային հակակշռին։ Այս բացառիկ հոգևոր ընթացքի առաջին ամբողջական սահմանադրումը և Հոգևոր Հայրենիքի լինելության, ենթադրվող վերաստեղծումների ելակետ-կերպարը Վ. Տերյանի «Երկիր Նաիրին» էր։

«Ազգը միայն արտաքին ուժերի զորությամբ, իրերի արհեստական դասավորությամբ չի ստեղծվում, այլև իր անդամների ներքին մտավոր-հոգեկան կապով։ ...Ես ոչ մի արժեք չեմ տալիս այն ազգության, որ արտաքին սահմաններով է պահպանում իր ինքնությունը, և, որ գլխավորն է, մի ինքնություն, որ կարիք էլ չկա պահպանելու»¹⁴։ Հոգևորի շնորհիվ պատմության բացառման այս ընկալումը առանցքային նշանակություն ունի Վ. Տերյանի գրաբանական համակարգում։ «Ո՛վ ենք մենքի» տերյանական ավարտուն մեկնությունը «Երկիր Նաիրի» բանաստեղծական շարքն է։ Պատմաիրական երկրի ու Հոգևոր Հայրենիքի հակադրությամբ ստեղծվում է իմացաբա-

⁹ Բաֆֆի, ԵԺ, հ. 10, Երևան, 1964 թ., էջ 151-159։

¹⁰ Նույն տեղում։

¹¹ Նույն տեղում։

¹² Վ. Տերյան, ԵԺ, հ. 3, Երևան, 1975 թ., էջ 70-71։

¹³ Նիկոլ Աղբալյան, Գրական թերթ, 2 դեկտեմբերի 2005 թ.։

¹⁴ Վ. Տերյան, ԵԺ, հ. 3, Երևան, 1975 թ., էջ 113։

նական մի ոլորտ, որի ներսում երկրի ու պատմական Բնանկարի նշանները աստիճանաբար վերափոխվում են իբրև հոգևոր իրողություններ.

Քարերդ ազնիվ ու հին – Որտե՞ղ են քարերն այնպես վերամբարձ / Ձեռների նըման պարզված երկնքին.

Երկիրն իմ անբախտ և աղետավոր – կամավոր զոհ, զոհ-երկիր – յոթնապատիկ խոցված Տիրամայր - անարատ վրկա.

Հին երգ - մեր հին հոգին – Որտե՞ղ է աղոթքն այնպես վեհ ու պարզ - Եվ հնչում է, որպես աղոթք / Արքայական քո լեզուն.

Կիզում է քեզ մի հուր կնիք, / Մի հրմայող ու հին խոստում – Հրով մկրտված նաիրյան հոգին – Սուրբ է քո ուղին և պսակդ վեհ – Իմ նաիրյան բա՛րձր, բա՛րձր աշխարհում¹⁵:

Վերափոխաստավորումների այս շարքերը վկայում են, որ Հոգևոր Հայրենիքի էությունը պատմության ընթացքի ու տրամաբանության հաղթահարումն է, ինչու չէ՝ նաև մերժումը: Հոգևոր Հայրենիքը վերապատմական երևույթ է, ժամանակի մեջ անընդհատ տևող «ոյության անուն» ու «ավետյաց երկիր»: Պատմությունն ու պատմաիրական երկիրը կերպափոխվում են Հոգևոր Հայրենիքի, և մշակութաբանական այս արարքը նյութական աշխարհը չի կարող ընկալել. «Մեզ չի հասկանա օտարերկրացին, / Մեզ չի հասկանա սառն օտարուհին»: Ըստ երևույթին, այս իրողությունն է ընկած նաև ազգային անկախության գաղափարի հիմքում, այլապես Վ. Տերյանը չէր պնդի, թե դա «գրեթե բոլորովին անհասկանալի է օտար մարդուն թե՛ իր էությանը, թե՛ արտահայտության ձևով... մի ֆանտոմ է եղել, մի գորություն, որը մղել է դեպի հերոսական մարտիրոսություն»¹⁶:

Հոգևոր Հայրենիքի հայտնությամբ վավերացվեց Խոսքի առաջնորդությունը. «Արքայական լեզուն» որդեգրեց թռիչքների կենսակերպը՝ Ներաշխարհից Երկինք ընդգրկումով (Ինտրա, Տերյան, Հովհ. Թումանյան, Մեծարենց...): Հոգևոր Հայրենիքը տեսանելի է հենց այս չափումներում...

2. «Լա՛վը չես, խեղճ ես, լավը չես, զավա՛կս, որդիս, առաջնեկս, իմ հույսս, իմ թանկս, լա՛վը չես, մեջդ վրեժ չկա»¹⁷ – Հրանտ Մաթևոսյանի պատմամշակութաբանական հայեցակարգը երկշերտ է.

ա) Իբրև ընդհանրական ըմբռնում՝ Երկիր Նաիրիի ելակետ – Կերպարի նշանառու փոփոխակ է, չարենցյան կամ տերյանական հայեցակարգերին հավասարաթեք իրողություն է, չարենցյան երկիրնաիրիական Կերպի յուրովսանն իրականացում: Նկատեմ՝ հենց Եղ. Չարենցի «Երկիր Նաիրին» օրինականացրեց Հոգևոր Հայրենիքի պարականոն տարբերակների լինելության իրավունքը.

բ) Իբրև միասնական շղթայի օղակ՝ մաթևոսյանական ըմբռնումը Հոգևոր Տան բաղադրանյութ է, նախորդ հայեցակարգերին համանշանակ:

Ազգային էության կամ Հայոց Մշակութակերպի Դուռը բախող այս գործառնական

¹⁵ Վ. Տերյան, ԵԺ, հ. 1, Երևան, 1960 թ., էջ 225-238:

¹⁶ Վ. Տերյան, ԵԺ, հ. 3, Երևան, 1975 թ., էջ 55-56:

¹⁷ Հ. Մաթևոսյան, Ծառերը, Երկեր. հ. 2, Երևան, 1985 թ., էջ 241:

ըմբռնումները հարյուրամյակների տևականության մեջ վավերացրել են ազգային ինքնահրաժարման իրողությունը:

Աշխարհակարգի մերժումով ամեն անգամ ուժգնանում էր հայոց Մենության խորհուրդը, որի հիմքում և որի արդարացումը պատմության Տարածական դրսևորումներով ավելի ու ավելի նյութեղինացող, աշխարհի կողմից մեր Տեսակին ուղղված հորիզոնական Մերժումների հաճախանքն էր. թագավորական հարստությունների հաջորդական անկումներ, ասպատակություններ, Եղեռն... Համապատմական մեր վտանգիտությանն ի պատասխան Հոգևոր Հայրենիքի ըմբռնումը ենթադրում էր աշխարհի ու պատմության ինքնատիպ «մերժում»:

Այս տեսանկյունով լիովին արդարացի են Տերյանի, Չարենցի և Մաթևոսյանի ըմբռնողակարգերը: «Փառահեղ» պատմության գեղարվեստական կալվածատիրությունը տապալելու ընթացքը, որ «Երկիր Նաիրի» վեպով էր սկզբնավորվել, իր լրումին հասավ Մաթևոսյանի բանարվեստում: Այսուհետ հիշելի Սկզբից մինչև Հարաբերական Ներկա ժամանակահատվածն ընդգրկող Խոսքն ազատ էր լինելու «անցեալապաշտութեան և հերոսապաշտական կեցուածքեն»¹⁸:

«Ո՛վ ենք մենք – Լա՛վը չես» մշակութաբանական ընթացքն առանձնանում է ուշագրավ կազմությամբ. ա) Ընդհանրական շերտում (այս դեպքում անցյալապաշտության սկզբունքի համեմատաբար իմաստավոր փոփոխակն է գործում) գրականության տեսագագացողությունը հասնում է Ծննդյան ջրերին՝ վավերացնելով հայոց պատմահիշելի սկիզբը, կամ էլ արձանագրվում է աշխարհի դիդակտիկական Ծննդավայրի սահմաններում տեղավորելու փորձը: Ավելի ընթեռնելի՝ գրականության մեջ բազում տարբերակներով ձևափոխվում-առարկայացվում է Էպոսի առաջին երեք ճյուղերին բնորոշ հրաշապատում-այլաբանական աշխարհըմբռնումը: Հիշյալ անկյունադարձով «հայ ժողովուրդը աշխարհեն անջատ զգալու հոգեվիճակը»¹⁹ ավելի ողբերգական ձևիմաստ է ձեռք բերում: Ֆիզիկական վերապրումի, հոգևոր – մշակութային մաքառման հրամայական գաղափարներն ընկալվում են իբրև ոչ միայն գեղարվեստական Խոսքի թիկնապահներ, այլև՝ պատմահավաքական վարքագիծ. բ) Մշակութաբանական հայտածումների շերտում առանցքայինը Էպոսի չորրորդ ճյուղին բնորոշ այլաբանական – բնագանգական աշխարհըմբռնումն է: «Աշխարհեն անջատ զգալու» հոգեվիճակ – իրողությունը տեղափոխվում է ավելի բարձր մակարդակ: Կարելի է հաստատել հետևյալ աստիճանակարգը.

ա) Մարդու և Բնության (Աշխարհի) հոգեբանական անհամատեղելիություն – փոխօտարում – փոխավերում: Այս ընթացքը պատմության Հորիզոնական պարտադրանքն է (Ա. Բակունց):

բ) Լեզվական կեցվածքի բացարձակ անկախության ու «անհասկանալի» ազատության խոսքավորում: Պատմության կրկնարարման փորձ կամ պատմության հաղթահարում Լեզվի մեջ (Վ. Խեչումյան):

գ) Պատմաբարոյահոգեբանական պարտադրանքների մերժում. պատմությունը մե-

¹⁸ Ազգային գերադաս արժեքները, պատմական փորձառությունը և գրականությունը, հարցազրույց Վահե Օշականի հետ, «Գարուն», 1996 թ., թիվ 6, էջ 29:

¹⁹ Նույն հարցազրույցը, էջ 29:

կրնդմիշտ գծված սահմաններ ու ավարտուն բովանդակություն չունի՝ Հարաբերական Անցյալ է ու միաժամանակ Հարաբերական Ներկա: Պատմության հաղթահարում գեղարվեստական հայեցակարգի ներսում (Պ. Զեյթունցյան):

դ) Պարականոն Լեզվի – Պատմության – Ժամանակի – Տարածության արարում: Պատմության հաղթահարում զուգահեռ իրականության կամ պատմության հեղինակային տարբերակի մեջ (Ադ. Այվազյան):

ե) Արարվող Խոսքը անհուն Ժամանակի հայտնակերպն է: Լեզվի Արարչական ռիթմի խոսքավորում մեր ու կանխատեսվող Աշխարհի միջև. պատմության հաղթահարում Խոսքի մեջ (Հրանտ Մաթևոսյան):

զ) Պատմության խորհուրդը բարոյահոգեբանական վերադարձի մեջ է. պատմության հաղթահարում Կրկնության մեջ (Վարդան Գրիգորյան):

3. Մշակութաբանական շրջակարգում Պատմության «ներկա լինելու» չափաստիճանը միշտ էլ պայմանավորվում է գեղարվեստական ընտրության և մշակութաբանական փոխառնչումների բնույթով: Մասնավոր խնդրառության հոսքերը նույնպես ներառվում են միասնական կարգի մեջ:

Անցյալի առկայման կերպերն ու սկզբունքներն անթիվ-անհամար չեն. ընդհանուր վերցրած՝ Պատմությունն ամեն անգամ վերադառնում կամ կրկնվում է իբրև Մշակութաբանական Կերպափոխում ու Փոխանունություն: Ընդ որում՝ Կերպափոխումը Տարածության մեջ է ընկալելի-տեսանելի-նկարագրելի, իսկ Փոխանունությունը Ժամանակային գիտակցում է, ներքնատեսական հայտնագործություն:

Հայոց մշակութաբանական համակարգը Ժամանակային ըմբռնումների դաշտ է, ուստի՝ անգամ տեսանելի շերտում իմաստավոր հաճախանքը Փոխանունության գիտակցումն է.

- Կիլիկիայի թագավորությունը հայոց նախկին Հարստությունների Փոխանունությունն է, ոչ թե շարունակական կամ իներցիոն կերպափոխում-տարբերակը:

- Փոքր Միերը Գր. Նարեկացու Փոխանունությունն է:

- Ագռավաքարը Հոգևոր Հայրենիքի բնագանգական գաղափարի ու համավիճակի Փոխանունությունն է և հակառակը:

Միայն Կերպափոխումներով հատկանշվող պատմական ընթացքը ընդհատելի իրողություն է: Այն կրող Անունը, Ժողովուրդը, Երկիրը բացակայում են պատմության շարունակությունից՝ դառնալով միայն բանավոր ու հիշելի. Ժամանակը նրանց կարող է մտապահել, բայց ոչ գիտակցել, կարող է նկարագրել, բայց ոչ վստահել: Քաղաքակրթության սանդղակում երբևէ գրաված դիրքը, պատմական Տարածության որոշակի հատվածում ունեցած դերը ոչնչով չեն կարող օգտակար լինել: Կերպափոխումը ավարտ է, վերջակետ: Փոխանունությունը անսահման հաջորդակարգ է:

Այս իրողություններն ավելի շոշափելի են գրականության տարածքում:

Ասենք՝ Բակունցի գրականության մեջ Բնապատկերը «կանխորոշված Անուն» է, որն անշարժ է պատկերանում Եկվորի գիտակցության մեջ: Իրապես անսկիզբ-անվերջ Անշարժությունը (Լռությունը, Անդորրը) անընդհատական Ժամանակի Փոխանունությունն է: Եկվորը (Քաղաքակրթությունը, Հարաբերական Ներկան) փշրում է

այդ համակարգը. Բնապատկերը նահանջում է Կերպափոխման դիրք՝ վերհանելով մահվան-կորստի-ցավի-ավերման շարքը: Արարման մտահղացումը փոխակերպվում է Ավերման արդյունքի:

Մշակութաբանական այս իրողությունը հետաքրքրել է թե՛ գրողներին, թե՛ փիլիսոփա-մշակութաբաններին: Կարելի է անդրադառնալ Ա. Պլատոնովի, Օ. Շպենգլերի, Օրտեգա-ի-Գասետի և ուրիշների երկերին, սակայն բավարարվենք Ռ. Գվարդինիի դիտարկումով, որը, կարծում եմ, իրողության լիարժեք մեկնություններից է: «Նոր ժամանակի ավարտը» ուսումնասիրության մեջ մեկնաբանված է բնության հանդեպ վերաբերմունքի փոփոխության իրողությունը որոշակի պատմահատվածում (20-րդ դարի 30-ական թթ.): Միջանկյալ նշեմ, որ Բակունցի ստեղծագործության ժամանակային սահմանները համընկնում են Ռ. Գվարդինիի կողմից դիտարկված պատմաշրջանին:

Ռ. Գվարդինիի սահմանման համաձայն 20-րդ դարի 30-ական թվականներից սկսած մարդու ընկալումներում բնությունն այլևս ներդաշնակ և իմաստուն կարգավորվածություն չէ, որին կարելի է անվերապահ վստահել: «Մայր Բնությունը» այլակերպվել է անհուսալի ու վտանգավոր երևույթի: Իմաստա-ձևախեղումների պատճառը «Նոր ժամանակին բնորոշ անսահմանության զգացողության կորուստն է: ...Նոր աշխարհազգացողությունը նշանավորվում է աշխարհի վերջավոր լինելով, իսկ նման աշխարհի առաջ խոնարհվելը տարօրինակ կլիներ»²⁰:

²⁰ **Р. Гвардини**, Конец Нового времени, в кн. Самосознание культуры и искусства XX века, М.-С. П., 2000 г., ст. 194-195.